

Naujausia skurdo ir socialinės atskirties [apžvalga](#) rodo, jog kas šeštas vaikas iki 18 m. Lietuvoje patiria skurdo riziką, o absoliutaus skurdo lygis tarp vaikų per 2023 metus padidėjo labiausiai - nuo 2,6 proc., iki 6,7 proc.

Apie tai, kaip vaikai išgyvena skurdą, kalbamės su dr. Rasa Erentaite, Kauno technologijos universiteto Socialinių, humanitarinių mokslų ir menų fakulteto (KTU SHMMF) vyriausiąja mokslo darbuotoja, psichologe. Pastaruosius šešerius metus mokslininkė su kolegomis tyrinėja, kaip nepalanki socioekonominė aplinka susijusi su paauglių tikslais, motyvacija, akademiniais pasiekimais.

- Kaip vaikai išgyvena skurdą? Kokių sunkumų patiria vaikai, kurių šeimos susiduria su nepritekliais?

- Kaip vaikai išgyvena, patiria skurdą? Pirma mintis, kad skurdo, nepriteklių paliestoje aplinkoje vaikams trūksta svarbių materialinių dalykų, tokių kaip sveikatai palankaus maisto, kokybiškos aprangos, patogios savo erdvės, žaislų, lavinimosi priemonių ir pan.

Tą lyg ir nesunku suprasti ir - bandyti atliepti teikiant materialinę pagalbą skurdo paliestoms šeimoms su vaikais.

Vis dėlto yra ir sunkiau pastebimų skurdo aspektų, kurie pasireiškia labiau aplinkos ir savęs pažinimo, socialinio mokymosi, nuostatų lygyje. Pastebėta, kad skurdo ir nepriteklių aplinkoje yra daugiau nestabilumo, nuolatinės kaitos, nenuspėjamumo nei palankiose sąlygose.

- Kaip pasireiškia nenuspėjamumas skurde?

- Pavyzdžiui, nenuspėjamumas gali pasireikšti tuo, kad vaiko poreikiai nėra patenkinami reguliariai - priklausomai nuo šeimos situacijos, kartais vaiko poreikiais pasirūpinama, o kartais ne. Vaikui darosi sunku numatyti, ar tai, ko jam reikia konkrečioje situacijoje, bus prieinama, ir nuo ko tai priklausos.

Su skurdu susiję ir tai, kad neturint savo būsto šeimai gali tekti dažnai keisti gyvenamąją vietą, dėl ko keičiasi ne tik artimiausia vaiko namų aplinka, bet ir kasdienė rutina, ugdymo įstaigos. Taip pat gali būti dažnesni šeimos sudėties pasikeitimai dėl įvairiausių sudėtingų gyvenimo aplinkybių. Tėvų ar globėjų užimtumo situacija gali dažniau kisti, dėl ko svyruoja ne tik šeimos pajamos, bet ir keičiasi kasdienė rutina.

Visa tai vaiko aplinką daro nuolat besikeičiančią ir mažai nuspėjamą, tampa sunku numatyti,

kas bus net ir netolimoje ateityje – kur ir kaip mes gyvensime, kokia bus kasdienė aplinka, kokie bus žmonės aplink. Tad skurdą vaikai didele dalimi išgyvena ne tik kaip trūkumą, bet ir kaip nenuspėjamumą.

Augant tokioje nuolatinės kaitos ir nenuspėjamumo aplinkoje formuojasi tam tikros nuostatos, kurios yra tinkamos toje aplinkoje, bet vėliau gali tapti kliūtimi prisitaikyti kitomis gyvenimo aplinkybėmis.

- Kokios tos nuostatos, kurios formuojasi augant skurdžioje ir nenuspėjamoje aplinkoje?

- Viena svarbiausių tokių nuostatų yra dėmesio sutelkimas ties esama situacija, dabartiniu momentu esančių poreikių ir stimulų sureikšminimas, tuo pačiu nesureikšminant to, kas dar tik bus, kas gali nutikti ateityje, tai yra, tam tikra prasme „nuvertinant“ ateitį.

Ši reiškinį tyrinėjantys mokslininkai pastebi, kad tokia nuostata yra palanki greitai besikeičiančioje, sunkiai prognozuojamoje aplinkoje. Tokioje aplinkoje užaugę žmonės gali geriau veikti tada, kai svarbu greitai sureaguoti į tai, kas vyksta esamu momentu, atkreipti dėmesį į pašalinius stimulus, greitai perkelti dėmesį. Tai padeda spręsti esamus iššūkius ir patenkinti situacinius poreikius.

Vis dėlto toks prisitaikymo būdas nepalankus tada, kai reikia ilgai išlaikyti dėmesį ties vienu klausimu ar veiksmu tam, kad pasiektum ilgalaikių tikslų.

Pavyzdžiui, mokantis mokykloje tenka ilgai susikaupti ties vis sudėtingėjančiais uždaviniais, tekstais, projektais tam, kad surastum sprendimą, atsiskaitytum už darbus, gautum teigiamus vertinimus ir įgytum žinias, kurios vėliau padės siekiant ilgalaikių gyvenimo tikslų, pavyzdžiui, norimų studijų ar karjeros.

Pats tokio mokymosi procesas reikalauja ilgo susitelkimo, nesiblašymo, o atpildas ateina negreitai. Tad labai svarbu mokėti įsivardinti ilgalaikius su tuo susijusius tikslus, juos laikyti svarbiais, vertinti tą tolimą atlygį ir ignoruoti su tikslu nesusijusius situacinius stimulus.

Tačiau žmogui, užaugusiam nestabiliomis, sunkiai prognozuojamomis sąlygomis, ateitis gali atrodyti miglota, o ilgalaikio atlygio gavimas labai abejotinas – dėl turimos gyvenimo patirties sunku tikėti, kad atlygis tikrai ateis, kad verta dėl jo stengtis.

- Kaip toks požiūris atsiliepia skurdžioje aplinkoje užaugusiųjų vėlesniame gyvenime?

KTU mokslininkė apie vaikų skurdą: tai ne vien materialinis dalykas

- Pavyzdžiui, iš tyrimų apie jaunuolių karjeros pasirinkimus matyti, kad jaunimas iš nepritekliais pasižyminčios aplinkos dažniau renkasi tokį karjeros kelią, kuriame reikia mažiau laiko ir pastangų, kad galėtų pradėti gauti atlygį už darbą.

[Mūsų su kolegomis tęstinis tyrimas su Lietuvos gimnazistais](#) irgi atspindi panašią tendenciją - paaugliai iš nepritekliais pasižyminčios aplinkos vidutiniškai yra linkę sau kelti greičiau ir lengviau pasiekiamus išsilavinimo ir karjeros tikslus nei bendraamžiai.

Didele dalimi tai galima paaiškinti žemesniais akademiniais pasiekimais. Vis dėlto žiūrint į gimnazistus, kurie turi labai aukštus akademinis pasiekimus, pamatėme aplinkos reikšmę. Net ir labai gerai besimokantieji iš skurdžios aplinkos kelia sau gerokai žemesnius išsilavinimo tikslus, lyginant su tais, kurie auga visapusiškai palankiomis sąlygomis.

Matome, kad nepriteklių aplinkoje užaugę jauni žmonės ilgalaikius tikslus ne tik linkę nuvertinti, bet ir mažiau tiki savo galimybėmis juos pasiekti.

Kol kas nėra iki galo ištirta, kaip formuojasi minėtos nuostatos, bet raidos moksluose atsiranda akcentas, kad tam tikri nuostatų ypatumai, susiformuojantys augant skurdžioje aplinkoje, gali būti daugiau ar mažiau adaptyvūs vėlesniame gyvenime, priklausomai nuo aplinkos reikalavimų.

Gali būti, kad susiklosčius neprognozuojamai situacijai, skurdo sąlygomis išmoktas susitelkimas į momentinius iššūkius kaip tik padės prisitaikyti. Tuo aiškinome ir kai kuriuos [mūsų tyrimo netikėtus rezultatus](#), kai pandemijos sąlygomis dalis vaikų iš nepalankios aplinkos parodė motyvacinį atsparumą.

- Su kokiais dar sunkumais susiduria vaikai iš skurstančių šeimų?

- Dar vienas skurdo patyrimo aspektas yra emocinis. Tyrimuose yra jau senokai atskleista, kad gyvendami skurdžiai žmonės patiria daugiau streso, tačiau daugiausiai šiuo atžvilgiu tirti suaugusieji, šiuo atveju, tėvai.

Šeimos streso modelis sako, kad ilgą laiką susidurdami su skurdu ir nepritekliais tėvai patiria kasdienį stresą, dėl ko nukenčia santykiai ir bendravimas šeimoje, daugėja konfliktų. Išgyvendami besitęsiantį stresą tėvai linkę taikyti mažiau tinkamus vaikų auklėjimo būdus, turi mažiau emocinių išteklių kurti šiltą ir palaikantį ryšį su savo vaikais. Tai nereiškia, kad negali šiltų santykių sukurti, tačiau turi tam mažiau palankias sąlygas.

Kokybiniai tyrimai taip pat parodė, kad skurdo paliestoje aplinkoje formuojasi savita asmens savastis, tapatumas, tai yra procesai, kurie ypač intensyvūs paauglystėje.

Pastebėta, kad skurdo sąlygomis formuojasi mažiau individualistinė, ne į atskiro individo, o į grupės, šeimos poreikius nukreipta savimonė. [Mūsų tyrime su Lietuvos gimnazistais](#) taip pat paaiškėjo, kad su nepritekliais susiduriantys paaugliai mažiau linkę spręsti savasties klausimus nei palankesnėmis sąlygomis gyvenantys bendraamžiai. Susiduriantys su skurdu mažiau linkę svarstyti, kokie jų asmeniniai tikslai, vertybės, kuo jie norėtų tapti ateityje ir kur link norėtų eiti gyvenime.

Jie išlieka labiau atviri situaciniams sprendimams, kai tenka priimti sprendimus orientuojantis į tai, kas svarbu čia ir dabar, o ne kažkada tolimoje ateityje, kuri nebūtinai ateis.

- O kaip jaučiasi paaugliai, kurių šeimos negali sau leisti to, ką leidžia dauguma bendraamžių šeimų?

- Vaikui pereinant į paauglystę vis labiau vystosi gebėjimas suprasti socialinius aplinkos aspektus, pastebėti socialines normas, vyraujančias nuostatas, požiūrius ir pritaikyti juos sau.

Pastebėta, kad paauglystėje žmogus vis geriau pastebi ir supranta plačiai paplitusius stereotipus apie savo socialinę grupę. Tad su nepritekliais susiduriantys paaugliai pastebi ir gali pradėti sau taikyti tokius stereotipus, kuriuos visuomenė taiko skurdžiai gyvenantiems žmonėms – dažniausiai juos kaltinant dėl skurdo, priskiriant jiems įvairias nuvertinančias savybes ir elgesį.

Taip pat paaugliai iš skurdžios aplinkos gali vis labiau abejoti socialiniu teisingumu, pavyzdžiui, stiprėja jų įsitikinimai, kad mokykloje su jais elgsis neteisingai. Taip pat jie gali jausti diskriminacijos baimę, norą išvengti stereotipinių vertinimų.

Mokykloje gali jaustis nepriimti, nepritamantys, galvoti, kad aukštai vertinamas išsilavinimas ir karjera yra „ne jiems“, „ne tokiems kaip jie“. Tad yra tikrai daug socialinio suvokimo niuansų, kurie nepalankūs vaikams ir paaugliams iš skurdo ir nepriteklių aplinkos, ir kurie trukdo iš tos aplinkos išėiti, susikurti palankesnę aplinką ateityje.

- Kaip galima padėti tokiems vaikams ir paaugliams?

- Kol vaikai maži, jiems turbūt geriausiai galima padėti padedant jų tėvams ar globėjams. Tai kompleksinė pagalba, ji reikalinga ir materialinė, ir užimtumo, kita visapusiška ir sisteminga socialinė pagalba. Ne mažiau reikšminga ir psichologinė parama – stiprinant tėvų streso įveikos, tėvystės įgūdžius, o vaikų motyvaciją, ilgalaikius siekius.

KTU mokslininkė apie vaikų skurdą: tai ne vien materialinis dalykas

Labai svarbu, kad tos institucijos ir organizacijos, kurios tokią pagalbą gali suteikti (pavyzdžiui, vaikų dienos centrai, neformalaus ugdymo, pagalbos šeimai, užimtumo skatinimo organizacijos), būtų stiprios, įgalintos, joms netrūktų resursų ir įvertinimo.

Labai reikšmingas ir ugdymo įstaigų vaidmuo. Svarbu plėsti kompensacines priemones, sustiprinančias vaikų ir paauglių iš nepalankios socialinės aplinkos konkurencines galimybes ugdymo sistemoje, studijų aplinkoje ir siekiant profesinės karjeros.

Tai ir papildomos dalyko konsultacijos, individualizuotos pamokos, ir kokybiškos išsilavinimo ir karjeros konsultavimo paslaugos, užklasinis ugdymas, būreliai.

Ne mažiau svarbu ir bendrai visuomenėje, o ypač su vaikais ir jaunimu dirbantiems specialistams, skleisti tyrimais grįstą informaciją apie socialinę nelygybę ir jos reikšmę vaikų ir paauglių raidos rezultatams.

Svarbu sklaidyti stereotipus ir aiškinti, kas yra socialinė nelygybė, kokios jos struktūrinės priežastys, kaip ji reiškiasi visuomenėje, ugdymo sistemoje, šeimose, kokie ištekliai yra kritiniai vaikų ir paauglių raidai ir ugdymui, kokia yra socialinės nelygybės reikšmė vaikų ir paauglių socialinei, kognityvinei raidai, mokymosi pasiekimams, motyvacinėms nuostatoms.

Svarbu akcentuoti, kad nepriteklių aplinkoje augančių jaunų žmonių vidutiniškai žemesni pasiekimai ir mažiau ambicingi siekiai gali būti socialinės nelygybės apraiška, o ne individuali asmens savybė.

